

քերը: Այս էր վաստակաւորներու վարձքը. եւ նոյնը ազգին գոհունակութեան ցոյցը: Միխիթարեանց հրատարակութիւնները շահապետած էին հրատարակին. նոր հեղինակներու գովութիւնը շրջան կ'ընէր բերնէ բերան:

Գրական լեզուն հասած էր իւր բարձրագոյն կատարելութեան. նման բարձրութեան վրայ էր տեսնուած այն յընթաց մատենագրական ինը դարերուն: Նոր մատենագիրները ոչ միայն նուաճած էին մատենագրական լեզուին ինը նահանգները, այլ եւ իբրեւ միահեծան տէրեր կարող էին տալ համարձակ հրամաններ: Եւ ո՞վ կարող էր ընդգիծմանալ: Տէրն էին լեզուին. պէտք էր այն հնազանդէր տիրոջ քմահաճոյքին: Ու կը յերիւրուէին լեզուի ճոխութեան համար բարբութիւններ, կը ճոխանային բառերը նոր իմաստներով, կը կառուցուէին նոր ասացուածքներ, եւ մատենագրին քմահաճոյքին համաձայն կը խոնարհէին եւ կը կանգնէին նախադասութիւնները: Նոր չէին անշուշտ լեզուին օրէնքները, ինքնագիւտ չէին բառերը. անոնք ի կիրառութեան էին նուաճուած ինը աշխարհներու այս կամ այն գաւառամասին մէջ. եւ կարող էին տիրոջ կամքի համաձայն արժեք ամբողջ պետութեան համար: Սովորութիւն մը, որ Եղնիկին անծանօթ էր, կարող էր Մ. Խորենացոյ սիրելի ըլլալ, եւ ինչ որ Եղնիկի համար խորթ էր, կարող էր Գր. Նարեկացոյ համար ընտանի ըլլալ եւ վերջապէս ինչ որ միջնաշխարհին համար օտար էր, ծայրագաւառներուն (Յունաբան Դպրոց) համար անդրէնածին ըլլալ:

Լեզուն իւր այս բարձրութեան վրայ դոյացութեամբ հին էր, բայց նոր էին պատահարները, նոր հանգերձանքը. ԺԹ. դարու ինքնուրոյն հայերէն մը կը հնչէր հոն, տեսքովն ու ձայնովն աննման նախորդ դարերուն:

Նոր Մատենագիրները մոռցած էին թէ մեռեալ լեզուի մը հետ էր իրենց գործը. եւ թէ մատենագրական իւրաքանչիւր նահանգ իւր սեպհական բարքերն ունի եւ եկամուտ տարրները, որոնք միջնաշխարհին չեն պատշաճիր եւ անհարազատ են բնիկ ոգւոյն. եւ վերջապէս թէ բնիկ եւ օտար տարրներու բուն համաձուլումը կարող է լեզուին հարազատ նկարագիրն այլափոխել, վայելուէ գէ՛մքն այլանդակել:

Եթէ Վիրգիլիոսին մրցակից մը եւ համահասար չէ Ուլրատիոս իւր լեզուի նկարագրով եւ ոչ Քսենոփոնի մը՝ Բարսեղ Կեսարացի, այսպէս նաեւ Եղնիկի գուգակից մը չէ Գրիգոր Նարեկացի եւ ոչ ալ Փաւստոսի՝ Մովսէս Խորենացի: Ամէնն ալ ընտիր են իրրեւ մատենագիր, թերեւս արտայայտութեան ոճով մին քան զմիւսն երեւելի, բայց տարբեր են ժամանակները, տարբեր լեզուի նկարագիրները: Անոնք չեն կրնար հանդուրժել տեսնել զիրար, գիրկընդխառնուիլ իրարու հետ:

Բանասիրութիւնը կը պակսէր ԺԹ. դարու Հին Դպրոցի մեծ հայկաբաններուն:

Հ. Ն. Ա.

ՈՍԿԵՎԵՐԵԱՆ ՀԵՅԵՐԷՆԻ ՅԵՏՏՆՈՒԹԻՒՆԸ 1840—1854

Տակաւին լուռ էր Վիեննայի Միխիթարեան Դպրոցը: Չէր հանած անիկա հրատարակ մեծանուն մատենագիր մը կամ ականաւոր հեղինակութիւն մը, որ ընտրուէր իր տեսակէտները գրական հայերէնի նորագութեան հարցին մէջ: Կը հետեւէր ի լուրթեան այն ուղղութեան, զոր ժառանգութեամբ բերած էր իր հետ Միխիթարայ Մեծ Դպրոցէն (1773—1840):

Դեռ նոր էր հասած Միաբանութիւնը Վիեննա՝ տարագիր Տրիեստէն (1810), եւ ամփոփուած հինաւորաց լքեալ մեհաստանի մը յարկին ներքեւ՝ կ'ապրէր գոյութեան կուրծը: Ելաւ յաղթական, այս երկրորդ անգամ, իւր դժուարին կացութեանէն եւ սկսաւ ուժաւորել, ուժանալ եւ մաղցել զիտութեան աստիճանները: Մքանչելի էր միջավայրը, գերման հորիզոնին տակ: Գեր. Արիստակէս Ազարեանի (1836—1855) աչալուրջ ղեկավարութեամբ կը նաւէր Միաբանութիւնը դէպի խաղաղ նաւահանդիստ: 1838ին, երբ Ե. Բորէ կը վայելէր Միխիթարեան Միաբանութեան հիւրասիրութիւնը, կը նշմարէր հոն երիտասարդութեան մէջ նոր խանդավառութիւն եւ ձգտում դէպի հայրենի ուսմանց մշակութիւն: Արդեամբք ալ 1832ին լոյս տեսած էր Միխիթարեան մամուլէն կա-

րեւոր գործ մը նախնեաց մատենագրութեան՝ Կիւրղի Երուսաղէմացոյ Կոչումն Ընծայութեան. եւ կը յօրինուէին նոր ծրագիրներ ի նպատակ տոհմային պատմութեան եւ գրականութեան:

Նոյն խանդավառութիւնը կ'իշխէր նաեւ Միխիթարեան Կղերանոցէն ներս, ուր կ'ուսանէին Գարագաշեան, Գաթըրճեան, Յովնանեան եւ ընկերները: Ընտիր եւ ուսեալ եկեղեցական մը աշխարհական կղերէ կու գար աւանդելու ճարտարախօսութեան եւ լատիներէնի դասեր: Վիրգիլիոս եւ լատին դասականներ առօրեայ ընթերցանութեան նիւթն էր անոնց. եւ ուսուցիչը կը բացատրէր դասական լեզուի առաւելութիւնները: Մայրենի լեզուին դասադիրքն էր Հ. Վ. Չալլիսեանի Քերականութիւնը եւ առձեռն ընթերցարանը Կիւրղի Կոչումն Ընծայութեան, նաեւ Վենետիկ նոր լոյս տեսած նախնեաց մատենագրութիւնը՝ Ոսկերեան, Սերբիանոս եւն, անոնց թուին մէջ նաեւ Մովսէս Խորենացի եւն:

Հ. Յակոբոս Պողոսեան, որ կարգուած էր Վարժարանին օգնական վերակացու, ունէր բարի սովորութիւնը, գիտակ պահել աշակերտները գրական շարժման, որ կու գար Վենետիկէն. եւ կը կարգար անոնց նոյն Դպրոցի նոր եւ նորագոյն հրատարակութիւնները, կը թելու երիտասարդ սերունդին ճաշակը գրաբարի մէջ: Ռոլէնի Հնախօսութիւնը Հիւրմիւլեան եղբարց թարգմանութեամբ, Սուալիի Արուեստ բանական եւ Թէոփրաստի Նկարագիրք Հ. Ա. Բագրատունեայ թարգմանութեամբ հաճոյքով կ'ունկնդրուէին պատանի Գաթըրճեանէ, որ նոր սկիզբ առած էր զգալ գրաբարի ճաշակը:

Պատանեոյն սուր ականջը շուտով վերահասու կ'ըլլայ թէ տարբեր կը հնչէ լեզուն նոր գրուածներու մէջ եւ տարբեր նախնեաց մատենագրութեան մէջ: Ուր քաջահնչուն են բառերը, քաղցրախօս դարձուածքները, հոն աչքի կը գարնէ նմանութիւնը հին մատենագրութեան: Աւելի մանրաքնին գննութեան ենթարկելով իւր տպաւորութիւնները եւ աւելի ուշադիր ընթերցմամբ հետեւելով լեզուի նրբութիւններուն Աստուածաշունչի, Ոսկերեանի, Կիւրղի եւ Եղնիկի մատենաներուն մէջ, կը յանդի այն եղբարկացութեան թէ հնագոյն հեղինակներու քով լեզուն թէ՛ աւելի

բառաշատ եւ ոճագարդ է, եւ թէ՛ աւելի քաջահնչուն եւ վսեմ, ըստ ամենայնի համապատասխան լատին դասականներու բարբառին, որուն գովութիւնը կ'ընէր իրեն լատին լեզուի ուսուցիչը: Այս է այն ակնադրբւրն ուսկից նաեւ Բագրատունի եւ Հիւրմիւլեան եղբարք ջուր կը կրեն իրենց գրուածներու համար. անոնց գրչին տակ կայ «Իգու լեզուի մէջ»:

Համոզումս կազմելէ յետոյ չի վարանիր Գաթըրճեան զեկուցանել իւր յայտնութեան մասին ընկերներուն, որոնց թուին մէջ ամէնէն խելահասան ճանչցուած էր Գարագաշեան: Երկար վիճարանութեան դուռ կը բանայ Գաթըրճեանի անդրադարձութիւնը: Այս նոր տեսութեան դէմ առաջին ոսոխ կը ծառանայ Գարագաշեան, որուն ճաշակը, ինչպէս ցոյց կու տար 1835 թուի իր անդրանիկ տաղը, խանդարուած էր արգէն դարուն խառնածայն հայերէնի ժխորէն: Կը պատմուի, թէ վիճարանութիւններու այս առաջին շրջանին մեծ քրքիջ պատճառած է ընդդիմակաց կողման Գաթըրճեանի յայտարարութիւնը, թէ կրկին լեզուներէս առաջնոյն անձանօթ են աղօթել, երկրպագել, պատասխանել եւ նման կարգ մը բառեր, որոնք այնպէս սովորական գործածութիւն ունէին երկրորդին մէջ: Իրօք ալ ուշադիր քննութեամբ կը համոզուին թէ Հին եւ Նոր Կտակարանի գրքերու եւ նոյն ոճի միւս մատենագիրներու լեզուն շատ զձերու մէջ տարբեր է սովորականէն: Կը խոստովանի իւր պարտութիւնը Գարագաշեան, որ այնուհետեւ դասական հայերէնի ամենաշեմ ջատագովը կ'ըլլայ: Գարագաշեանով շահուած էին նաեւ միւս ընկերները:

Միասնական ոյժով կը սկսին սցծմ երկտասարդ բազուկները պղղել «Ոսկերարեան հայերէնի» բովը: Կարեւոր էր մանրադէտ քննութեամբ ճշգրել ոսկերարեան մատենագրութեան սահմանները, թղով եւ քով չափել, լարարածին ընել հողը, կշռել ճշգրէքրականական օրէնքները, համաձայնութեան կանոններն եւ բառամթերքին բովանդակութիւնը: Իւրաքանչիւր բառ եւ մասնիկ ինկաւ կշիռքի ներքեւ, քննուեցաւ ըստ ձեւին եւ ըստ իմաստին: Յանուանէ մատնացոյց ըրին ոսկերարեան մատենագրութեան մասունքը. եւ անջրպետեցին Ոսկի դարն Արծաթի դարէն: Չգեղեւեցան կանխակալ կար-